

הגידול בעלייה - אתגר לוגיסטי ל"נתיב"

המדיניות הסובייטית בתחום ההגירה היהודית לא היתה מובנת מאליה והיא עוררה תהיות רבות. ב-1968 הופתענו מחידוש העלייה שהוגדרה על-ידי הסובייטים כ"איחוד משפחות". ב-1969 עלו כשלושת אלפים ; ב-1970, שנת המאסרים והרדיפות, צומצם המספר לכאלף עולים וב-1971 לא היה ברור מדוע איפשרו ל-13 אלף יהודים לעלות. ניחושים והשערות, מלומדות ככל שתהיינה, הובילו אותנו למסקנה שהלחץ הפנימי לעלייה והלחץ החיצוני - שניהם יחד, הם שגרמו לזיג-זג במדיניות ההגירה הסובייטית.

הנחנו גם שבתחילת שנות השבעים התנהל בתוך השלטון מאבק בין שתי גישות. האחת, סברה כנראה, שסירוב להענקת היתרי יציאה בממדים נרחבים ובתוך כך רדיפת המסורבים בשיטה הסטאליניסטית הבדוקה, הם שיחניקו בסופו של דבר את השאיפה לעלייה ויביאו לחיסול הלאומיות היהודית. הגישה האחרת דמתה לתורתו של גומולקה, המנהיג הקומוניסטי בפולין ב-1968, שעל-פיה רצוי להיפטר מהיהודים שמבחינה אידיאולוגית הם "מקרים אבודים".

מכל מקום, בברית-המועצות הפוסט-סטאלינית, לא התכוון השלטון להשתמש במאסרים המוניים של אלפי יהודים, ובוודאי לא של עשרות אלפים, כפתרון לבעיה. זו הסיבה, ככל הנראה, שהשלטונות בחרו להשתמש בשיטות הפחדה וענישה מבוקרות, כדי ליצור אווירה שתרתיע יהודים מלקיחת סיכון בקבלת סירוב, שעשוי היה לגרור אחריו פיטורים מהעבודה או ביטול אפשרויות ללימודים ואולי אפילו מאסר. התואנה לסירוב היתה מעוגנת תמיד בסודיות מטעמי בטחון.

ואמנם, לאורך כל שנת 1971, בד בבד עם יציאתם של 13,800 יהודים הלך וגדל מספר היהודים שהשלטונות סירבו להעניק להם היתרי יציאה, ובו בזמן נמשכו המאסרים ונערכו המשפטים.

א. דרישות. כדי להגיש בקשה להיתר יציאה לקראת עלייה לישראל, צריך היה המבקש להמציא הזמנה ("ויזוב") מקרוב משפחה בישראל, בתוספת אישור של ממשלת ישראל המבטיח למבקש אשרת כניסה לישיבת קבע בישראל. אל ההזמנה בחתימת המזמין צורף אישור נוטריוני לזהותו של המזמין.

כבר בשנת 1969, שבמהלכה עלו כ-3,000 איש, גדל מאוד זרם הפניות מיהודים שביקשו לקבל הזמנות מישראל, והגיע לכמה עשרות אלפים. על-פי הרישומים אפשר היה להבחין שמספר הבקשות גדל עם גידול מספר היהודים שעלו באותה שנה. לרוב היה מספר הבקשות לוויזובים גדול פי 2.5-3 ממספר העולים שהגיעו בשנה שחלפה, כך שעם השנים הלך וגדל מספרם של היהודים שקיבלו דרישות

אף כי עדיין לא עלו. הפניות הגיעו אלינו בדרכים שונות. מרביתן נשלחו בדואר דיפלומטי משגרירות הולנד במוסקבה. העולים שבאו לשגרירות כדי לקבל אשרת כניסה לישראל, נהגו למסור לעובדי הקונסוליה ההולנדית פתק או מעטפה עם פניות ובהן השמות והפרטים הדרושים. היו עולים שהבריחו בעצמם רשימות, מי על-גבי פתקים ומי על גבי פיסות בד, ובהגיעם ארצה מסרו אותם לגורמים רשמיים. מספר קטן של פניות הגיע בדואר. השיטה הסובייטית שחייבה להציג הזמנות מישראל כדי לבקש היתרי עלייה, איפשרה לשלטונות לדעת מראש את מספר היהודים המבקשים לעלות מכל רפובליקה ומכל עיר בברית-המועצות. מידע זה הקל על השלטונות הסובייטים לתכנן את ממדי ההגירה ובהתאם לכך לקבוע את מערכת הגזירות הבירוקרטיות שהיו אמורות להגביל את היציאה. "נתיב", לעומת זאת, יכול היה לעמוד בעזרת מספר הדרישות על ההתפתחויות בהלכי הרוח של היהודים בנושא העלייה. מתוך השאלונים יכולנו ללמוד על החלוקה הגיאוגרפית של המקומות שמהם נשלחו הפניות. עקבתי בעניין רב אחר נתונים אלה וקיימתי דיונים קבועים עם הצוות של המחלקה הרוסית, כדי לתכנן את הפעילות שלנו להגברת זרם הבקשות.

ב. מחפשים קרובים. כבר ב-1969 התמודדנו עם בעיה שהלכה והחריפה. בהתחלה הגיעו בקשות של יהודים שהיו להם קרובי משפחה, אך במהירות, שהדהימה אף אותנו, הלך וגדל מספר הבקשות מיהודים, שלא היו להם קרובים בישראל. חייבים היינו למצוא קרוב לכל פונה. כבר ב-1971 הצלחנו במשימה שנראתה לנו כבלתי אפשרית. שלחנו דרישות ל-30,000 יהודים ברחבי ברית-המועצות, כשרובם המכריע חתומים על-ידי קרובי משפחה פיקטיביים. היה מדובר בישראלים שנענו לפנייתנו לחתום על דרישה על מנת לאפשר לבודד או למשפחה מברית-המועצות לעלות ארצה. הפעולה הזאת בוצעה ללא כל פרסום, שכן צריך היה לשמור על סודיות מוחלטת גם אם יכולנו להניח שהסובייטים יודעים או לפחות חושדים שהקרובים אינם אמיתיים. אילו היה הדבר מתפרסם, היה נגרם נזק בל ישוער לעלייה, עד לעצירתה המוחלטת. שתיקתנו הביאה גם לשתיקה הסובייטית, שכן נוח היה להם להעלים עין מהתופעה. יש להבין שהמדיניות הסובייטית התבססה על איחוד משפחות ובנימוק זה השתמשה לצרכי הסברה פנימיים וחיצוניים. שתיקתנו איפשרה להם זאת.

קודם כל ניצלנו את המסגרות הארגוניות של הקיבוצים והמושבים, שהמציאו לנו במשך השנים חתימות של עשרות אלפי חברים. פנינו גם למפעלים ולמוסדות שהעסיקו מספר גדול של עובדים והפעלנו רכזי כוח-אדם או ועדי עובדים. וכך, בעזרתם של מאות מתנדבים, הצלחנו במשך השנים להבטיח כמות עצומה של חתימות, ששירתה את "תעשיית הדרישות". באורח פלא נשמר כל התהליך בסוד, לא הודלף ולא פורסם! בכמה מקרים נדרשה התערבותי האישית, כמו במקרה שבו יהודי מלנינגרד, שנשלחה אליו הזמנה בחתימת "קרובו" הישראלי, שיגר אל האחרון מכתב חריף ותוקפני. היהודי מלנינגרד כתב שאין לו קרובים בישראל ואינו מעוניין לקבל הזמנה, ובהיותו אזרח סובייטי נאמן, כלל אינו חושב לעלות. הוא קבל על כך

ששיגור ההזמנה אליו אינו אלא אקט של פרובוקציה ציונית. האיש החזיר את הדרישה והוסיף הערות מעליבות. הישראלי שקיבל את מכתב התלונה, כלל לא זכר שחתם על דרישה, וחשב שמישהו זייף את חתימתו. רוגז וזועף הוא פנה לעורך-דין, שמיהר לתבוע ממחלקת העלייה של הסוכנות פיצוי כספי על עגמת הנפש שנגרמה לשולחו. כמובן שהעו"ד גם איים להגיש תביעה פלילית. פניתי ליו"ר לשכת עורכי-הדין בתל-אביב שהבין, למזלי, את חומרת המצב. עמדתי על דעתי בנחישות שהדרישה אינה מזויפת. שהרי אף פעם לא זייפנו ולו חתימה אחת. יושב-ראש לשכת עורכי-הדין ושני עמיתיו הזמינו את העו"ד "הזריז", ושכנעו אותו לבטל את התביעה. לאחר שהזמין מומחה מטעמו, שאישר כי החתימה על ההזמנה אמיתית, הצליח עורך-הדין גם לשכנע את מרשו.

אין זו אלא דוגמה אחת מני רבות של "שריפות קטנות" שהיה עלי "לכבות" במשך השנים. בכמה מקרים כמעט ונחשף הסוד שנשמר לאורך שנים רבות כל-כך, כאשר בתהליך הכנת ההזמנות היו מעורבים המוני ישראלים. היות שידעתי שהיו לסובייטים מקורות מודיעיניים שונים בישראל, הנחתי שהסובייטים "עלו" על שיטת "המצאת הקרובים" שפיתחנו, ומטעמים שלהם העדיפו להעלים עין. לצד ההישג הארגוני הגדול של "נתיב", היה במבצע משלוח הדרישות בחתימתם של ישראלים רבים גם גילוי של מעורבות בתהליך העלייה ונכונות לסייע לא רק לעניין הלאומי אלא גם ליהודי הבודד.

ג. ממון. עם הגידול המשמעותי בממדי העלייה, חסרו יהודים רבים את הסכומים שנדרשו לשלם למשרדי הרישוי (אוביר) עבור היתרי היציאה. החל מחודש מרס 1971 חויבו היוצאים בשני תשלומי חובה: 500 רובל בעד הוויתור על האזרחות הסובייטית ו-400 רובל בעד אשרת יציאה. 900 רובל לאדם, היה באותם ימים סכום נכבד ביותר! רבים גם חסרו את האמצעים למימון הנסיעה למוסקבה לצורך קבלת האשרה הישראלית בשגרירות הולנד, ולמימון כל ההוצאות הקשורות באריזת החפצים והמשלוח.

החל מקיץ 1969 קיימתי קשר הדוק עם משרד-החוץ ההולנדי בהאג, בכל הקשור לטיפולם בעולים בשגרירות במוסקבה. השגרירות ההולנדית, שייצגה את ענייני ישראל בברית-המועצות, הועמדה ב-1971 בפני משימה קשה. השגרירות היתה קטנה יחסית למספר היהודים שהגיעו אליה מדי יום. הצוות הקטן והמסור עמל בפרך כדי לטפל בכל הפונים בו ביום. ההולנדים נעזרו בעובדות מקומיות למורת רוחם של העולים הפוטנציאליים, שלא פעם התלוננו בהגיעם ארצה על ש"סוכנות הק.ג.ב." פועלות בתוך הקונסוליה. היהודים שרצו לברר או להסדיר את ענייניהם "האישיים", נאלצו להמתין עד שהקונסול ההולנדי התפנה כדי לדבר איתם ביחידות. ליהודים לא חסרו בעיות. הם ביקשו למסור רשימות של מבקשי דרישות, ולהעביר לישראל מסמכים, תעודות, ואפילו העתקי עבודות מדעיות שאלמלא כן היו מחרימים אותם בגבול. כעבור זמן נוספה בעיה חדשה. הגיעו יהודים שסיפרו כי קיבלו מידידים הלוואה לצורך יציאתם והם חייבים להחזירה בטרם יסעו. בראש המחלקה האירופית של משרד-החוץ ההולנדי עמד ד"ר ריינינק, שגילה

הבנה ואהד את הנושא. בעבר שירת ריינינג בשגרירות הולנד במוסקבה, כך שמצאתי איתו ללא קושי שפה משותפת. הוא הסכים ללא דיחוי לבקשתי, שהקונסול ההולנדי במוסקבה יקבל מן העולים את הרשימות, התעודות ואף את העבודות בכתב, ואלה יועברו להאג בשקי הדואר הדיפלומטי, שם יימסרו לשגרירות ישראל. חשיבות רבה ייחסתי להעברת המסמכים שהוצאתם מחוץ לגבולות ברית-המועצות נאסרה. לא היה קשה לתאר איזה שבר היה נגרם לעולה אילו נמנעה ממנו האפשרות להעביר ארצה מסמכים שהעידו על הכשרתו המקצועית ועל השכלתו. ביקשתי מד"ר ריינינג שתימצא הדרך להגשת עזרה כספית ליהודים הפונים לקונסול במוסקבה. גיליתי לו שמצאנו מידה רבה של נכונות אצל יהודים עשירים בברית-המועצות לסייע בידי עולים שהיו במצוקה כספית. במיוחד הצטיינו בכך יהודי גרוזיה, אשר ללא עזרתם ספק אם רבים מאלה שעלו מעיירות קטנות ועניות היו יכולים לעשות כן. בגרוזיה, אולי יותר מאשר בריפובליקות אחרות, היתה מפותחת למדי "כלכלה מקבילה", וכמה יהודים הצליחו לעשות שם הון. ככל שגדל מספר העולים, נעשה קשה יותר להשיג את הכספים הדרושים. אמנם דאגנו למשלוח חבילות ליהודים שלהם שלחנו דרישות, אך לא תמיד הגיעו החבילות ליעדן ולא רבים הצליחו או העזו למכור את תכולתן.

ההולנדים דיווחו לנו, כאמור, על יהודים שביקשו הלוואה ואף התחייבו לפרוע אותה. לכן ביקשתי את ד"ר ריינינג שלכל יהודי שיבקש עזרה כספית ויתחייב להחזירה, יעניק הקונסול 1,000 רובל. הצעתי שהסכנות היהודית, המממנת את העלייה, תפקיד במשרד-החוץ ההולנדי סכום כסף, שישמש להלוואות אלה. ד"ר ריינינג היה מוכן לשקול את העניין, אך אמר שעליו לבקש את חוות דעתו של השגריר במוסקבה. הצעתי לו להפקיד בבנק סובייטי סכום כסף בדולרים ולמשוך מהבנק רובלים לחלוקה לעולים הזקוקים לעזרה כספית. חלוקת הכספים, הוספתי, צריכה להתבצע די בגלוי, ורצוי לערוך ניסוי. במידה שמשרד-החוץ הסובייטי יביע התנגדות, יפסיקו ההולנדים לחלק כספים, יתנצלו ויסבירו שראו במעשה צעד הומניטרי.

רבה היתה שמחתי כשריינינג הודיע לי על הסכמת מנכ"ל משרד-החוץ ושר-החוץ ההולנדי עצמו. באותו יום, בעת שסעדנו צהריים, העיר ד"ר ריינינג בבדיחות הדעת, שאילו היתה השגרירות הסובייטית בהאג מחלקת כספים לאזרחים הולנדים, היה משרד-החוץ מוחה נגד התופעה בתקיפות. שהרי יהודי שקיבל היתר יציאה ואפילו זכה באשרה ישראלית, נשאר אזרח סובייטי עד אשר יחצה את הגבול.

ריינינג סיפר ששגרירויות מערביות נשאו מבטי קנאה לעבר ההולנדים. מרבית השגרירויות במוסקבה נידונו לחוסר מעש ולא היה להן כמעט כל מגע עם האוכלוסייה המקומית, ואילו את השגרירות ההולנדית פוקדים אלפים, והיא עוסקת בפעולה הומניטרית רבת חשיבות. "בעצם", העיר ריינינג "זכות גדולה ניתנה לנו להשתתף בתהליך היסטורי של שיבת יהודי רוסיה לישראל."

דיווחתי לראש-הממשלה גולדה מאיר על פועלו של ריינינג, על יחסו האוהד של השגריר ועל מסירותו היוצאת מן הכלל של הקונסול דובר הרוסית בשגרירות המטפל בעולים.

מאוחר יותר, כשריינינג הועלה בתפקיד ונתמנה למנכ"ל משרד-החוץ, הוא התלווה לשר-
החוץ ההולנדי בביקורו בישראל. על-פי בקשתי הודתה גולדה לשר-החוץ על מאמצי ארצו
ועל עזרתם הרבה והוסיפה דברי הערכה על תרומתו של ד"ר ריינינג. את השגריר תמנונס
בקר, בן למשפחה מיוחסת, דיפלומט מכופתר ומאופק הזמנו לביקור בארץ, כדי שיוכל
לפגוש אישית בעולים מברית-המועצות. אירחתי אותו בכפר בלום והפגשתי אותו עם
חברים יוצאי הולנד מקיבוץ שכן. ומה רבה היתה ההפתעה כאשר השגריר הנדהם הושיט
את שתי ידיו וקרא בשמו של קיבוצניק ותיק וגבה-קומה משדה נחמיה. השניים התחבקו
והשגריר סיפר בהתרגשות רבה שמשפחותיהם התגוררו בהולנד בשכנות ושניהם למדו
במשך שנים באותו בית-ספר!

השגריר, שאותו קיוויתי "לרכך ולחמם" מעט בעת הביקור בארץ. הפך לנו לידיד אמת.
עולים הרעיפו הרבה תשבחות על הולנדי צעיר בשם היינמן, שלפי דבריהם גילה הבנה
ורגישות לבעיותיהם. בעזרתו של ד"ר ריינינג הצלחתי לפגוש את היינמן בהאג, כאשר
הגיע לחופשה קצרה ממוסקבה. ליקטתי ממנו פרטים רבים על סדרי הטיפול בעולים
בשגרירות. בפגישתנו הציע לי לבקש מראשי משרד-החוץ ההולנדי להנהיג מספר שיפורים.
כשסיים היינמן את שירותו, הזמנתי גם אותו לישראל ואירחתי אותו לסדר פסח בכפר
בלום.

כמקובל בשירות החוץ, התחלפו במרוצת השנים ראשי המחלקות במשרד-החוץ ההולנדי,
התחלפו שגרירים וכן עובדי השגרירות במוסקבה. כשאירעו מפעם לפעם תקלות בטיפול
בעולים, הוזעקתי להאג לבירורים. בסך-הכל עשתה השגרירות ההולנדית, שדרכה עברו
העולים, הרבה מעבר להנפקת אשרות ישראליות.